

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАНОВИЩА ВІЛЬНОВІДПУЩЕНИКІВ І РАБІВ У СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ

Держава Стародавнього Риму – одна з яскравих сторінок світової історії. Багато науковців зацікавленні вивченням різних аспектів державного, суспільного устрою, правової системи, особливостями розвитку цієї могутньої держави тощо. Доволі часто піднімається проблема визначення правового становища різних категорій населення Стародавнього Риму, а особливо рабів і вільновідпущеників. Таким питанням займалися Д. Андреев, Л. Дячук, О. Підопригода, В. Борисова та інші науковці.

Метою роботи є дослідження правового становища вільновідпущеників і рабів у Стародавньому Римі, визначення його особливостей, порівняння їх становища у різні періоди історичного розвитку держави, з'ясування ролі та місця рабів і вільновідпущеників у римському суспільстві.

Правове становище населення Стародавнього Риму визначалося трьома станами: станом свободи (вільні та раби), станом громадянства (громадяни і не громадяни) та станом сім'ї (батько фамілії та підпорядковані йому особи) [1].

Основною ознакою за яким диференціювалося римське суспільство був стан свободи. За ним виділяли вільних людей і рабів. Вільні в свою чергу поділялися в залежності від правового становища, обсягу прав та обов'язків на римських громадян, латин, перегринів, вільновідпущеників і колонів.

Дуже поширеним у Стародавньому Римі було рабство. Було відоме та використовувалося воно ще до утворення держави. Спочатку кількість рабів була невелика, вони жили в сім'ях свого господаря, були членами агнатської родини, працювали на інших членів, тобто рабство носило патріархальний характер. Становище рабів було непоганим. Вони могли бути суб'єктами правовідносин.

Але вже в III ст. до н.е. в результаті численних завойовницьких війн кількість рабів значно зростає. Рабство стає головною основою всього виробництва, дедалі більше витісняючи працю вільних селян і ремісників. Рабовласники починають застосовувати найжорстокіші методи експлуатації, примушуючи рабів працювати до повного виснаження, навантажуючи тяжкою фізичною роботою і великою її кількістю.

Раб сприймається як річ, а не як людина, його власник мав право повністю розпоряджатися ним, його життям, він міг продати раба і кожен міг дешево його собі купити. Раб стає об'єктом правовідносин, а не суб'єктом, як це було раніше. Він не володів жодними правами ні з публічного, ні з приватного права.

За рабами не визнавалося право бути власниками майна, служити в римських легіонах, мати сім'ю та і взагалі бути носіями яких-небудь прав. Не визнавався шлюб з рабиною, як і з будь-якою іншою жінкою, і не викликав ніяких правових наслідків. Діти, народжені рабиною, не підлягали батьківській владі, навіть якщо батько був вільним, вони також ставали рабами, окрім випадків усиновлення [2, с.14].

Раб визнавався річчю і міг виступати об'єктом будь-якого права (права власності, застави, особистих сервітутів тощо), предметом будь-якої цивільно-правової угоди (купівлі-продажу, міни, майнового найму), цивільного спору. Навіть у випадках заподіяння шкоди рабу, каліцтва чи іншого, позов висував пан, а не раб. Раба могла купити, а у випадку вигнання з будинку або відмови пана від раба просто підібрати будь-яка інша вільна людина.

За періоду принципату почали робити певні спроби для обмеження свавілля рабовласників, але вони не пом'якшували положення рабів, а лише сприяли забезпеченню стійкості та подальшої утвердженості рабства [1].

Але рабовласники розуміли, що раб не просто річ, а він володіє розумом і його інтелектуальні якості також можна було вигідно використовувати. Вони почитають придумувати шляхи експлуатації і цих якостей. Господарі поступово починають наділяти раба певним обсягом майна для управління ним. Така форма праці раба починає швидко поширюватися, набуває все більших обертів і майно, надане рабу для управління отримує назву «пекулій». Але для ефективності такого управління необхідно було наділити раба ще й певними правами. Рабовласники це розуміють, раб отримує можливість укладати цивільно-правові угоди, які викликали за собою певні права й обов'язки.

Спочатку раб міг укладати лише ті угоди, які були спрямовані на придбання і ні до чого не зобов'язували його пана. Але потім надання рабу пекулія почало означати згоду його пана взяти на себе обов'язки, що випливають з договорів, укладених рабом [3, с.165-66]. Таким чином, раб, наділений пекулієм, отримує можливість здійснювати деякі юридичні дії, але така діяльність суворо регламентувалася.

Раби перебували у приватній і державній власності. Рабом могли стати внаслідок полону, народження від рабині, навіть якщо батько був вільним (крім випадку усиновлення ним цих дітей), купівлі рабів за кордоном, продажі вільної людини в рабство (за межі Стародавнього Риму) у випадку скоєння дуже тяжких злочинів.

Раб міг перетворитися за деяких умов і на вільну людину. Це було внаслідок відпущення на волю раба його господарем, обов'язково в присутності магістрату, або згідно заповіту господаря після його смерті; звільнення раба за ініціативою держави у випадках значної його заслуги перед суспільством чи державою; у зв'язку з систематичною надзвичайно жорстокою поведінкою господаря з рабом (в цьому випадку раба продавали іншому господарю) [3, с.169-171].

Також існувала особлива категорія рабів – «раби кари». Це вільні раніше люди, які втратили статус свободи і громадянства і були присуджені на відстрочену смерть. Вони відбували своє покарання у вигляді примусових робіт у рудниках і каменоломнях [4, с. 112].

Відпущені на свободу раби потрапляли в категорію вільновідпущеників. Римським правом було встановлено, що ці люди набували правового статусу свого колишнього господаря, тобто того, хто звільнив їх з рабства, надав свободу. Але правоздатність вільновідпущеника не відповідала за обсягом правоздатності набутої ним категорії, а значно обмежувалася.

Це проявлялося зокрема у відсутності права укладати шлюб з вільною римською громадянкою (таке правило діяло аж до початку принципату), з особою сенаторського звання (заборонявся такий шлюб до юстиніанівського періоду).

У сфері публічних правовідносин вільновідпущеник не мав права служити в римських легіонах, а з I ст. позбавився права брати участь у роботі народних зборів і голосувати [5].

Вільновідпущеник навіть після надання свободи продовжував підтримувати стосунки з господарем, він повинен був приносити йому подарунки з нагоди урочистих подій, на свята, надавати при потребі різні послуги, підтримувати його та навіть працювати декілька днів по господарству. Після смерті вільновідпущеника, за умови, що в того не було дітей, господар успадковував собі його майно.

Відносини між вільновідпущеником (клієнтом) і його колишнім господарем (патроном) називались патронатом. Фактично це була подальша форма експлуатації колишнього раба. Вільновідпущеник був зобов'язаний господарю своїм громадянським життям і тому повинен був надавати своєму патрону різні послуги, за потреби – навіть аліментувати патрона, його дітей, батьків. Вільновідпущеник не міг подати звинувачувальний позов проти патрона, адже повністю позбавлявся в такому разі від судового захисту від свавілля колишнього господаря [3, с.172-174].

Патрон міг карати вільновідпущеника на свій розсуд у разі не виконання останнім обов'язків стосовно господаря, передбачених під час обряду звільнення. В період імперії для таких порушників з категорії вільновідпущеників могли застосувати покарання у вигляді продажу у рабство знову або віддача його колишньому господарю.

Отже, населення Риму можна поділити на вільних та невільних. Рабство було дуже поширеним. Спочатку мало патріархальний характер. Становище раба було дуже важким і принизливим. Для нього використовували різні методи експлуатації і відносилися як до речі. Вони не могли бути носіями будь-яких прав. З часом починає поширюватися й інтелектуальна форма експлуатації, внаслідок цього рабу почав надаватися пекулій (певне майно) та деякі права.

Відпущені на свободу раби потрапляли в категорію вільновідпущеників. Вони набували правового статусу свого господаря. Однак вони мали лише формальну свободу, адже обмежувалися в багатьох правах і мали багато обов'язків перед своїм господарем. Відносини між вільновідпущеником (клієнтом) та його колишнім господарем (патроном) називались патронатом і фактично були подальшою формою експлуатації колишнього раба.

Список використаних джерел

1. Римское частное право: учебник / И.С. Перетерский, В.А. Краснокутский, Е.А. Флейшиц и др; под ред. И.Б. Новицкого и И.С. Перетерского. - М.: «Юристъ», 2004. - 544с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lib.tpu.ru/fulltext/m/2009/consultant/novizkiy.pdf>
2. Дячук Л. В. Проблема рабського шлюбу у візантійському праві / Л. В. Дячук // Київський університет права НАН України. Часопис Київського університету права: Український науково-теоретичний часопис. – 2011. - №1. – С. 13-16.
3. Санфилиппо Ч. Курс римського частого права: ученик /Чезаре Санфилиппо; [пер. С итал. И.И. Маханькова]; под. общ. ред. Д.В. Дождева. -М.: Норма, 2007. – 464 с.
4. Андреев Д. «Раби кари» та їх місце у цивільно-правовому ландшафті Стародавнього Риму / Д. Андреев // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – №4 (196). – С. 111-113.
5. Підпригора О. А. Основи римського приватного права: підручник для студентів юрид. вузів та факультетів / О.А. Підпригора. - К.: Вентурі. - 1997. - 336 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://knigi.link/rimskoe-pravo/pravove-stanovische-vilnovidpuschenikiv-27071.html>